

Några tankar om hur den skandinaviska järnålderns begravningsritualer behandlas i den förvetenskapliga litteraturen

Av Raimond Thörn

Av en slump kom jag att i en publikation uppmärksamma att forna tiders antikvarier delade in förhistorien i en äldre brännålder och en yngre högålder. Resultaten av min nyfikenhet rörande denna tudelning är nedanstående text.

Den norske prästen, och sedermera biskopen, Jacob Neumann (1772–1848) tog, med bästa betyg, en teologisk ämbetsexamen vid Köpenhamns universitet i slutet av år 1795 eller i början av år 1796 (Schwach 1848, s. 14). I maj månad år 1799 blev han filosofie doktor på avhandlingen *Historia primatus Lundensis* (Neumann 1799). Detta skriftliga arbete om det tidiga Lunds kyrkohistoria signalerade Neumanns intresse för äldre tider. Detta tog sig bl.a. uttryck i att han tillsammans med stiftsamtmannen Wilhelm Frimann Koren Christie (1778–1849) initierade grundandet av Bergens Museum år 1825. Då han satt i museets styrelse var han även en av utgivarna av den antikvarisk-historiska tidskriften *Urda* (1834–1842), i vilken han själv gärna publicerade artiklar (Fossen u.å.). I *Urda* publicerade han år 1837 uppsatsen ”Kong Balders Grav” som beskriver resultatet av en på 1820-talet utförd undersökning i den s.k. Kongshøi, även kallad Valderhaugen, belägen på Jangardens ägor på Valderøya norr om Ålesund (Neumann 1837). Under en stenhäll påträffades långa böjda trästycken med hål, vari påträffades rester av något som tolkades som segelgarn, eller svinborst, eller djursenor enligt Wilhelm Christie. Neumann tolkade trästyckena som rester efter en båtmodell. I en övre del av gravhögen påträffades en försluten metallkittel som, förutom brända ben och aska, innehöll en ihoprullad guldstång, två metallsmuckor och en del av en träkam. Med tanke på kittelns innehåll, och avsaknaden av vapen, tolkade Neumann detta som en kvinnlig begravning (Neumann 1837, s. 35f). Denna skulle

då vara sekundär i förhållande till det primära gravröset där de stora stenhällarna indikerade en mycket hög ålder (Neumann 1837, s. 31). Enligt Neumanns vokabulär ska gravmonumentet ha anlagts i ”den graae Oldtid” och då närmare bestämt i senare delen av ”Brændalderen”, en tidsperiod som följdes av ”Hougaldere” (Neumann 1837, s. 34).

Senare tiders forskning har kunnat påvisa att trästyckena härstammar från en klinkbyggd båt med en ¹⁴C-datering till intervallet ca 140–350 e.Kr. (Christensen 2022, s. 66) och att kitteln är att beteckna som en s.k. vestlandskittel, vilka har använts som behållare för kremerade ben sedan slutet av romersk järnålder (C3, vilket i Norge benämnes Sætrangfasen) och under hela folkvandringstiden (Hauken 2005).

Jag noterar att Neumann använder sig av uttrycket ”den graae Oldtid” och funderar på om han var ensam om att använda sig av en sådan vokabulär. Efter en litteratursökning kan jag konstatera att exempelvis docenten och sedermera museidirektören Jens Jacob Worsaae (1821–1885) år 1873 skrev:

”Den følgende, metalførende Broncealders Kultur, hvis Begyndelse hos os ligeledes endnu taber sig i den graa Oldtid, men hvis Slutning falder omtrent ved Kristi Fødsels Tid, naaede endelig fra Asien og Middelhavslandene sent op til Østersøen, men da atter først til Danmark og til det sydlige og østlige Sverige” (Worsaae 1873, s. 6).

Vid en första anblick kan det här skärskådade uttrycket te sig negativt, men är väl närmast att betrakta som en fjärran forntid som framstår som oklar och dimmig för eftervärlden. I detta sammanhang kan påminnas om att det dåtida

kunskapsläget rörande mänskliga aktiviteter i Skandinavien naturligtvis var väsensskilt från det av idag. Sålunda ansåg prästen och kulturhistorikern Johan Haquin Wallman (1792–1853) på 1820-talet att forntiden började omkring 500 f.Kr. genom götarnas invandring från Högasien (Himalaya). Prästen och naturalhistorikern m.m. Sven Nilsson (1787–1883) kom på 1830-talet att något modifiera denna bild genom att förlänga forntiden till omkring 1000 år f.Kr. (Nicklasson 2008, s. 106).

Jag tycker det är intressant att konstatera att forna tiders antikvarier delade in förhistorien i en äldre brännålder och en yngre högålder. Denna terminologi har sitt ursprung i boken *Heimskringla*, som skildrar Norges kungar fram till och med år 1177, och som är skriven av islänningen Snorre Sturlasson (ca 1179–1241). I en svensk översättning av detta verk kan man läsa:

”Den första tidsåldern kallas *brännåldern*; då skulle man bränna alla döda och resa bautastenar efter dem; men sedan Frö [Frej] hade blivit höglagd vid Uppsala, reste många hövdingar såväl högar som bautastenar till minne av sina fränder. Då senare den danske konungen Dan den högmådige lät göra en hög åt sig och befallde, att man efter döden skulle bära honom dit i kungaskrud och stridsrustning jämte hans häst med sadeltyg och mycket annat gods, så gjorde många av hans ättmän på samma sätt, och därmed började *högåldern* i Danmark; men brännåldern höll sig länge där-efter kvar bland svearna och norrmenen” (Sturlasson 1919–1926, s. 2).

Denna tudelade kronologi kom långt senare att användas av den svenske ämbetsmannen Anders af Botin (1724–1790) i ett fyrabandsverk om vad man då ansåg kunna vara en svensk historie-skrivning:

”På hvilka år och huru länge hvar och en af dessa Konungar regerat, kan icke sägas med visshet. Ty våre Hedniske Förfäder hade ingen sådan Tideräkning, som de Greker och Romare. Deras Chronologie bestod väl under Hedendommen af tvenne

Tidhvarf, hvaraf det förra ifrån ODEN till AUNE kallades *Bränne-åldren*, då de dödas lik uppbrändes, och det senare till Christendommens inkomst *Höge åldren*, då liken begrofvos obrände; men ock denne Tideräkning tillåter ej att inskränka hvar och en Konungs Regering inom vissa och påliteliga år. Det hindrar dock ej, att icke man, genom samtider, ättelängder och annan uträkning, med sannolikhet kan veta, vid hvilken tid hvar och en Konung regerat. Att ODEN lefvat i nästa hundratalet för Christi Födelse, och INGJALD Illråde i början av sjuhundratalet därefter, kan med tillförläteliga skäl bevisas” (af Botin 1757, s. 40).

Senare tiders forskning har kunnat påvisa att de isländska sagorna var skrivna många århundraden efter de påstådda händelserna, av män med en helt annan världsbild än forntidens människor och därmed inte kan betraktas som giltig kunskap, allt enligt den källkritiska metoden som förespråkades av bröderna Lauritz och Curt Weibull på 1960-talet, men där ett slags startpunkt för det källkritiska tänkandet hade slagits fast redan på 1910-talet (Weibull 1911; Weibull 1962, s. 33; Sävborg 2024, s. 11). Det ska dock påpekas att en skeptisk hållning till de gamla källornas uppgifter förekom redan under medeltiden och blev ännu vanligare under 1700-talet. Denna äldre skepticism var då grundad på sunt förnuft (Sävborg 2024, s. 10). Summa summarum: Dan den högmådige, Aune och Ingjald Illråde kan inte beläggas historiskt och de får därför ses som mytologiska skapelser (Harrison 2009, s. 23). I övrigt är det uppenbart att de omtalade asarna inte kan ha varit historiska personer. Vidare kan konstateras att brännålder och högålder är föråldrade begrepp, men att denna dikotomi dock snarare stämmer överens med de verkliga förhållandena under järnålder, enligt Sophus Müllers verk *Vor oldtid* (Müller 1897, s. 327).

Den källkritiska hållningen till de isländska sagorna fanns alltså publicerad i Sverige redan år 1911, men detta var inte liktydigt med att arkeologer och historiker omedelbart tog till sig dessa principer. Sålunda argumenterade arkeologen,

och sedermera professorn, Birger Nerman år 1913 för att det var Aun, Egil och Adils som var begravda i Uppsala högar (Nerman 1913, s. 14). Nermans uppfattning, som han framförde om fornkungarna, hade i praktiken övergetts av den etablerade forskningen bortåt hundra år tidigare (Sävborg 2024, s. 119). Trots detta accepterades Nermans slutsatser av åtskilliga forskare, varibland märks professor Sune Lindqvist som år 1920 skrev: "Enligt den här framställda uppfattningen skulle också uppgifterna att Aun, Egil, Adils och Halvdan höglagts vid Uppsala bero på, att på Snorres tid fyra därvarande storhögar i lokaltraditionen ännu uppgåvos tillhöra dessa fornkonungar eller åtminstone buro däremot svarande namn. Någon orimlighet ligger ej alls däri." (Lindqvist 1920, s. 98; Ljungkvist 2005, s. 246; Sävborg 2024, s. 123). Idag är den officiella ståndpunkten att de personer som gravlagts i Uppsala högar är för oss fullständigt okända, såväl till namn som beträffande de enskilda omständigheterna kring deras liv och död (Strömberg 1988).

Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk presenterar sedan en tid tillbaka neutrala namn på Uppsala högar, vilka i stället för kunganamn nu benämnes efter väderstrecken. När man på internet söker efter Uppsala högar påträffas dock hemsidor där de gamla benämningarna fortfarande används. Detta är inte förvånande då det är skillnad på vad expertisen informerar om och vad folk i allmänhet kan ha för åsikter. Jag skulle i detta sammanhang kunna införa ett begrepp som sega strukturer som svårligen förändras på kort tid. Mer konstruktivt i detta sammanhang är troligen att använda termen kunskapsresistens. Professorn i teoretisk filosofi, Åsa Wikforss, menar att det finns kunskap som vi av olika skäl slår ifrån oss, eller är oförmögna att ta till oss, och vi har då blivit kunskapsresistenta (Wikforss 2020, s. 10). Hon menar att det går att motverka denna resistens genom att söka information från olika typer av källor, vara noga med att värdera en källas trovärdighet, träna på att reflektera över våra skäl, vara öppna för att vi kan ha fel, ta expertis på allvar, och ta ansvar för de samtal vi för med andra människor (Wikforss 2020, s. 195).

Referenser

- af Botin, A., 1757. *Utkast till svenska folkets historia*. Stockholm.
- Christensen, A. E., 2022. *Forfedrenes farkoster: Norsk skipsbyggerkunst fra de eldste tider*. Oslo.
- Fossen, A. B., u.å. Jacob Neumann, *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Jacob_Neumann (Hämtat 2025-01-25).
- Harrison, D., 2009. *Sveriges historia 600–1350*. Stockholm.
- Hauken, Å. D., 2005. *The Westland cauldrons in Norway*. Stavanger.
- Lindqvist, S., 1920. Snorres uppgifter om hednatidens gravskick och gravar. *Fornvännen* 15:56–105.
- Ljungkvist, J., 2005. Uppsala högars datering: Och några konsekvenser av en omdatering till tidiga vendeltiden. *Fornvännen* 100:245–259.
- Müller, S., 1897. *Vor Oldtid: Danmarks forhistoriske arkeologi*. Kjøbenhavn.
- Nerman, B., 1913. *Vilka konungar ligga i Uppsala högar?* Uppsala.
- Neumann, J., 1799. *Historia primatus Lundensis*. Havnæ.
- 1837. Kong Balders Grav. *Urda, et norsk antiqvarisk-historisk Tidsskrift udgivet af Directionen for det Bergenske Museum*: 27–102.
- Nicklasson, P., 2008. Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins genombrott. *Fornvännen* 103:102–110.
- Schwach, C. N., 1848. *Jacob Neumann, Biskop over Bergens Stift, Dr. Ridder af Dannebrog, Commandeur med Storkors af Nordstjernen*. Bergen.
- Strömberg, J. B. L. D., 1988. *Svearnas Uppsala och den tidiga svenska kungamakten*. Uppsats vid Historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Sturlasson, S., 1919–1926. *Norges konungasagor*. Översatta av Emil Olsson. Lund.
- Sävborg, D., 2024. *Händelser ur Sveriges ohistoria*. Stockholm.
- Weibull, C., 1962. *Historiska problem och utvecklingslinjer*. Stockholm.
- Weibull, L., 1911. *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*. Lund.
- Wikforss, Å., 2020. *Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender*. Lidingö.
- Worsaae, J. J. A., 1873. *De danskes kultur i vikingetiden*. København.

Raimond Thörn

Arvid Lindmansgatan 14 A
SE-417 25 Göteborg
musrtn@gmail.com